

Seksti år før Bjugn: Harald Schjelderup om vitnepsykologi

Svein Magnussen

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

svein.magnussen@psykologi.uio.no

Annika Melinder

psykologspesialist, professor

Innledning

I en fag- og debattbok publisert i kjølvannet av Bjugn-saken (Haugsgjerd, 1994) diskuterte representanter for jus, medisin, psykologi og journalistikk flere prinsipielle spørsmål vedrørende saken og pressens behandling av den. Boken inneholder også kloke og balanserte fagpsykologiske refleksjoner over vanskelighetene med å identifisere barn som har vært utsatt for seksuelle overgrep, og den problematiske rolleblanding av terapeut og detektiv som kliniske barnepsykologer kan møte i etterforskning av mulige overgrep mot barn (Backe-Hansen & Rønbeck, 1994a, 1994b). Men interessant nok er det ingen av bidragsyterne som mer enn helt perifert behandler det viktigste spørsmålet i denne saken: Hvordan kunne det ta så utrolig av? I løpet av etterforskningen fremkom beskrivelser av rituelle overgrep med flere barn og voksne aktører samtidig, av seanser med svarte talglys, oralsex og binding av barn, og av overgripere som opptrådte med spøkelsesmaske og var nakne under en hvit kappe (Kringstad, 1997). Uansett hva man måtte mene, om det var begått overgrep eller ikke i Bjugn, intet vettugt menneske kan tro på de bisarre historiene som etterforskningen etter hvert kompilerte. I ettertid vet vi at barnas fortellinger i det store og hele var produkter av selve etterforskningen.

Bjugn-saken var spektakulær, men tilsvarende feilvurderinger ble gjort i flere saker fra denne perioden. Så langt er rundt 20 overgrepssaker fra 90-årene blitt gjenopptatt og har endt med frifinnelse (Aftenposten, 2. desember, 2003). I mange av disse sakene er utredningen av barna og dommeravhørene blitt kraftig kritisert av retten¹. Når psykologer med erfaring fra denne type saker senere er blitt spurt om hvorfor det gikk galt, henviser de gjerne til fagets manglende kunnskap om barn som vitner og om forsvarlig intervju praksis – «vi visste ikke». I et oppslag i Aftenposten (9. oktober, 1999) om en falsk incestanklage, fremgår det at avisen har snakket med flere psykologer og psykiatere som er fortvilet over det de oppfatter som skudd mot pianisten, at det er de sakkyndige som får skylden for feilaktige domsavsigelser i saker som handler om barn. De peker på at slike vurderinger er skjønnsmessige, og basert på den kunnskap man til enhver tid har. Og det er riktig at den nærmest eksplosive vekst i det internasjonale forskningsvolum på temaet barn som vitner de siste ti år (oppsummert av Melinder & Magnussen, 2003) har bidratt til å kvalitetssikre arbeidet med barn i en rettslig sammenheng. Men visste vi virkelig ikke bedre for 10–12 år siden? Hadde ikke psykologifaget kunnskap som kunne bidratt til å forhindre i alle fall noen av disse tragediene?

¹ Vi har hatt anledning til gjennomgå noen av disse sakene, og kan bare underskrive på denne kritikken. Dommeravhøret vist i TV programmet «Den angrende dommer» vist på NRK 8. desember 2003 er ikke helt enestående.

Det kan i denne sammenhengen være interessant å se på en artikkel som professor Harald Schjelderup offentliggjorde i tidsskriftet *Fritt Ord* i 1934, med tittelen «Erindringsfeil og vidneprov med særlig henblikk på sedelighetssaker». Åpenbart har det vært flere rettssaker i Norge i tredveårene som reiste spørsmålet om pålitelighet og troverdighet av vitneforklaringer, og ikke forbausende var dette ofte sedelighetssaker². Ett eksempel som nylig er kommet i offentlighetens lys, og som i tillegg sannsynligvis var et justismord (*Dagsavisen*, 20. september, 2003), er rettssaken mot den senere kjente lyriker, kritiker og kulturpersonlighet Ragnvald Skrede (Hageberg, 2003). Schjelderups artikkel var direkte foranlediget av én slik sak, men er først og fremst en prinsipiell diskusjon av problemstillinger og resultater i vitnepsykologisk forskning. Artikkelen fremstår som den reneste oppstilling av forskningstemaer i moderne vitnepsykologi (Magnussen & Overskeid, 1998, 2003). På ti små sider diskuterer Schjelderup sammenhengen mellom troverdighet og pålitelighet, forholdet subjektiv sikkerhet og objektiv pålitelighet, suggestibilitet, hukommelsesfeil og falske minner, og spesielle problemer knyttet til barn som vitner, og artikkelen diskuterer krav til psykologisk sakkyndighet. Dette er temaer som også var sentrale i Bjugn-saken. La oss se hva Schjelderup hadde å bidra med.

Troverdighet og pålitelighet

Schjelderup åpner med påpeke en vanlig feilslutning i psykologisk folkløse, nemlig å slutte direkte fra troverdighet til pålitelighet. Dette kan ikke begrunnes i forskning:

«Alt for 30 år siden begynte den eksperimentelle psykologi systematiske undersøkelser over forholdet mellom menneskers utsagn og de virkelige situasjoner, som utsagnene gjelder. ... Forsøkene har med overbevisende tydelighet godtgjort at en temmelig stor grad av feilaktighet er en normal egenskap ved erindringen – også der hvor det dreier seg om nøkterne, rolige, selvstendige mennesker. Utsagnsforsøkene utføres gjerne på den måte at man lar forsøkspersonene se en bestemt tid på et bilde eller overvære en arrangert scene og så etterpå avkrever dem en beretning om det de har iaktatt. Spontanberetningene blir senere utfyllt med svar på bestemte spørsmål, altså et avhør. Ved alle slike forsøk viser det seg påtagelige uoverensstemmelser mellom utsagnene og de faktiske inntrykk som de refererer seg til. Feilfri erindring er en sjelden undtagelse. Antall feil avhenger naturligvis av forsøkenes art. Men gjennomsnittelig kan man for voksne forsøkspersoners vedkommende regne med at spontanberetningen inneholder 5 til 10 prosent falske angivelser. Ved forhør må man hvis man spør etter alle enkeltheter, regne med ca. 30 prosent falske svar. Fordrer man at forsøkspersonene skal være så sikre på sine svar at de torde avlegge ed på dem for retten, synker feilprocenten. Men selv da må man regne med at ca. 10 prosent av svarene er falske» (s. 244–45).

Schjelderup har her flere poenger: For det første, erindringsfeil er et uttrykk for den normale hukommelse og gjelder oss alle, også nøkterne og fornuftige mennesker. For det andre, fri gjenfortelling eller spontanberetninger gir færrest feilsvar, mens testing av hukommelsen med direkte og/eller suggestible spørsmål øker feilprosenten. For det tredje, jo mer detaljopplysninger man avkrever forsøkspersonene, desto flere feil produseres. Hvis vi fjerner prosentangivelsene for feilsvar – som nok er basert på laboratoriestudier og som få forskere i dag ville våge å anslå i en

² Vi takker professor Otto Hageberg for å ha gjort oss oppmerksom på denne artikkelen.

realistisk vitnepsykologisk sammenheng – er dette faglig forsvarlige konklusjoner anno 2004 (Milne & Bull, 1999; Schacter, 2001). Faktisk foregriper Schjelderup en viktig forskningstrend i moderne kognitiv psykologi, hvor fokus er skiftet fra å se på mengden av informasjon som reproduseres i en hukommelsestest, til å se på hvilke feil som gjøres (Koriat, Goldsmith & Pansky, 2000), og på hvilke faktorer som produserer systematiske feil. Forståelsen av slike faktorer er helt grunnleggende i vitnepsykologisk forskning og praksis (Magnussen & Over Overskeid, 1998, 2003). Troverdige personer kan ta feil. Det gjelder også barn, og når barns historier er kommet på avveier er verken fagfolk eller legfolk i stand til å bedømme om fortellingene er pålitelige eller ikke, basert på hvordan barna fremtrer eller forteller sine historier (Bruck, Ceci & Hembrooke, 2002; Ceci & Bruck, 1995)

Subjektiv sikkerhet og objektiv pålitelighet

Vi lar oss overbevise av et vitnes subjective sikkerhet. Forskning på jurybeslutninger i modellforsøk og i faktiske kriminalsaker tyder på at den klart sterkeste faktoren i bedømmelsen av et vitnes troverdighet er vitnets personlige uttrykk for visshet om egne observasjoner (Read, Lindsay & Nicholls, 1998). Schjelderup påpeker imidlertid at den subjektive sikkerhet på egen hukommelse ikke er en god indikator på objektiv pålitelighet:

«Det hender at vi med største bestemthet mener å huske at noget er gått slik og slik for seg. Men en annen påstår med like stor bestemthet at det var annerledes. Og ved etterprøvning viser det seg kanskje at den annen hadde rett. Erindringsvissheten som sådan gir altså ingen absolutt sikkerhet. Det er intet i veien for at et falskt vidneutsagn forebringes helt bestemt uten at vidnet behøver å ville lyve, men tvert om selv er overbevist om at det han sier er sant» (s. 244).

Hadde ikke psykologifaget kunnskap som kunne bidratt til å forhindre i alle fall noen av disse tragediene?

Den senere forskningen gir Schjelderup overbevisende rett. Forskningen sett under ett viser et påtagelig misforhold mellom de objektive forskningsresultater og folks vanlige tiltro til vitner som uttaler seg med stor sikkerhet, og vår egen tiltro til personlig sikkerhet. En metaanalyse av 30 publiserte studier over personidentifisering (Sporer, Penrod, Read & Cutler, 1995) viser en gjennomsnittlig korrelasjon på .29 mellom subjektiv visshet og faktisk treffsikkerhet. Vi er fremdeles et godt stykke unna det punkt der psykologer som ekspertvitner med noen grad av treffsikkerhet kan identifisere tilfeller hvor et vitnes subjektive visshet sier noe om hans eller hennes objektive pålitelighet. Dette har ikke minst å gjøre med at tilliten til egen hukommelse lett formes av sosial påvirkning. Et vitne som identifiserer en person under tvil, men deretter får høre at «du fant rett person», vil kunne oppleve en langt større grad av sikkerhet neste gang han eller hun forklarer seg, og til og med glemme hvor usikker man opprinnelig var (Schacter, 2001).

Suggestibilitet, feilhukommelse og falsk hukommelse

Hvilke forhold skaper feil i troverdige vitners forklaringer? Schjelderup hevder at feil kan skapes både ved at vitnet faktisk har observert feil – iakttakelsene stemmer ikke med virkeligheten – og at feil kan skapes i hukommelsen. Hukommelsen om en hendelse er både fattigere på detaljer enn de

opprinnelige observasjoner, og den er rikere, «utfylt og beriket gjennom trekk som i virkeligheten stammer fra andre erfaringer eller fra fantasien» (s. 245). Slike forvekslinger betegnes i moderne psykologi som feilattribusjoner (Schacter, 2001). De kan oppstå spontant, eller gjennom suggestiv påvirkning, for eksempel gjennom ledende spørsmål:

«Særlig lett blir erindringene forandret gjennom gjennom forestillinger, som f.eks. gjennom spørsmål. Jeg viser et bilde, på hvilket der blandt annet var et hus, for en rekke personer. Hvis jeg så etterpå spør: var der noen røk fra pipen? – så vekker jeg ved dette spørsmål forestillingen om røk, og det kan være nok til at noen husker røken, selv om det slett ikke var noen røk på bildet. Ennu sterkere suggestivt virker det, hvis jeg spør: 'Hvilken vei går røken fra pipen'. Av 17 studenter, som jeg viste et slikt bilde, angav fire å huske den ikke eksisterende røk» (s. 244–245).

Et viktig tema i moderne vitnepsykologi er falsk hukommelse, minner om hendelser man aldri har erfart. I en serie rettssaker i USA, og nå også i Norge, har fokus blitt satt på minner om tidlige seksuelle og fysiske overgrep som har dukket opp i psykoterapi, og som pasienten tidligere har vært helt uvitende om (Hagen, 1997; Magnussen, 2002; Schooler & Eich, 2000). Er slike minner ekte eller er de fantasier produsert av pasienten selv ved hjelp av psykoterapeuten, og er det mulig å skille mellom ekte minner og fantasiprodukter? Vi har nå en omfattende forskning på falske minner og betingelser for produksjon av falske minner – og svaret på det siste spørsmålet er nei (Magnussen, 2002) – men fenomenet har vært kjent i 100 år (Schacter, 1995). Schjelderup skriver:

«Hvordan forholder det seg med slike oppdagede erindringer om seksuelle attentater eller lignende fra lengre tid tilbake, ofte fra tidlig barndom? Vi har et stort og interessant erfaringsmateriale til belysning av dette spørsmål. ... Så hyppig er erindringer om seksuell forførelse i barndommen, at Freud i sin tid oppstillet den teori at en bestemt art nevrose regelmessig skulle bero på slik seksuell forførelse. Nærmere kritisk undersøkelse viste imidlertid at disse erindringer i stort antall tilfelle åpenbart ikke kunne svare til virkelige opplevelser. Teorien er derfor forlatt, og vi er i det hele tatt meget forsiktige med å stole på erindringer av denne art» (s. 249).

Schjelderup er altså nokså kritisk til å stole på slike minner i vitnepsykologisk sammenheng, men understreker, helt i overensstemmelse med moderne forskning, at falske minner fremstår med stor subjektiv visshet slik at det er vanskelig å avgjøre om de er ekte eller falske på grunnlag av fortellingene alene. Dette gjelder både for spontant oppdagede minner, og for falske minner hos barn produsert av suggestiv påvirkning fra omgivelsene. Her er det nødvendig med krysspeiling og kritisk vurdering:

Enklest står naturligvis saken hvor man kan få ytre bekreftelse eller bekreftelse fra voksne, uavhengige vitner. Men hvor det ikke er tilfelle, er der tre ting som må bli avgjørende. For det første hele den alminnelige situasjon hos den som har erindringen. Dernest den indre psykologiske sannsynlighet, som gir seg ut fra utsagnets innhold. ... Endelig, for det tredje: den objektive sannsynlighet. Det avgjørende synspunkt her må være: Kan der påvises objektive omstendigheter som gjør en påstått opplevelse usannsynlig, bør der ikke bygges

nogen avgjørende slutning på et vidneprov om opplevelser fra barne- eller overgangsalderen, selv om dette antas avgitt i god tro» (s. 250).

Schjelderup siterer her en konkret sak:

«I den ofte omtalte ritualprosess i Tisza Esler tilstod en jødisk gutt å ha sett, gjennom nøkkehullet på synagogen, mordet på en ung pike som var forsvunnet. Han beskrev i enkeltheter, hvordan strupen var blitt skåret over og blodet opfanget i to skåler. Forgjeves bønnfalt guttens far ham om å ta den fryktelige anklage tilbake. Guttens erklærte med stor bestemtighet bare å ha gjengitt hva han hadde sett med sine egne øyne. Og dog var det hele et fantasifoster. Etterprøving viste at det var objektivt umulig at gutten gjennom nøkkehullet hadde kunnet se det han påstod. Og til overflod blev pikens lik senere funnet i floden uten noget sår. Under presset av alt det han hadde hørt om saken, folks almindelige mening om jødernes skyld og forhørsdommerens suggestive spørsmål var gutten blitt ledet inn i en fantasiopplevelse som han selv sammenblandet med virkeligheten – Tilfelle av lignende art er ikke sjelden under sensasjonsprosesser.» (s. 247–248).

Barn som vitner

Schjelderup påpeker videre at den viktigste forskjellen mellom barn og voksne, er at barns hukommelse er mer følsom for ekstern påvirkning enn voksnes hukommelse. Barn kan være pålitelige observatører, men de har større vanskeligheter med å skille mellom fantasi og virkelighet, og de er mer suggestible og påvirkbare gjennom spørsmål og fortellinger:

Ganske vist er barn ofte utmerkede iakttagere; med levende interesse tar de del i begivenhetene, og de har ofte en utmerket retferdighetsfølelse, som kommer deres vidneutsagn til gode. På den annen side har de en langt anskueligere fantasi enn de voksne; deres åndelige horisont er snevrere, virkelighetsansens er mindre utviklet, skillet mellom 'innbildning' og 'virkelighet' er ikke så skarp. Hertil kommer den større suggestibilitet, påvirkelighet gjennom spørsmål, fortellinger, drømmer lyst til å vekke oppmerksomhet o.s.v. Hvor det gjelder ting, som sterkt beskjeftiger barnet og har nær sammenheng med ønsker og angst, kan det for barnet ofte være praktisk umulig å skjelne mellom hvad der er virkelig opplevd og hvad der er fantasi» (s. 247).

I avhør av barn er det viktig å unngå ledende spørsmål. Men, hevder Schjelderup, helt i tråd med moderne forskning (Ceci & Friedmann, 2001), ledende spørsmål representerer ikke den største faren:

Vel ennå viktigere er hele den følelsesmessige situasjon. Den nyere forskning har vist i hvor uhyre grad barns reaksjoner influeres av angst og skyldfølelse. Men autoritativt virkende personer med fordømmende innstilling likeoverfor de seksuelle handlinger spørsmålet gjelder, vekker lett nettopp angst og skyldfølelse hos barnet og dermed en sterk tendens til å 'tilstå' ting, selv om disse ikke er virkelig forekommet» (s. 251).

Schjelderup påpeker også problemet med sosial påvirkning. Han hevder at dersom det i grupper av barn oppstår rykter av seksuell art:

«må vi med overveldende sannsynlighet regne med at der vil komme frem mengder av ting som ikke svarer til de virkelige forhold» og at «jo mer sensasjon det blir om saken, jo mer der tales og skrives om den, og jo mer følelsene kommer i kok for og imot, jo større er sannsynligheten for suggestive forfalskninger» (s. 215).

Bjugn-saken ligger snublende nær, men vi har mange historiske saker hvor sosial påvirkning barn i mellom har produsert falske minner. Sjøberg (2000) har nylig analysert en hekseprosess i Sverige fra 1670-årene hvor et stort antall barn – mer enn hundre – fortalte at de hadde blitt rykket ut av sengen om natten og tatt med på en flygende sopelime med en kvinnelig heks som pilot. Barna kunne videre fortelle at de hadde vært vitne til umoralske handlinger, som spising av spedbarn, sex med barn og øldrikkning. Nyere eksperimentell forskning har også vist at det i barnegrupper kan oppstå robuste falske minner hos barn som hører kameratene omtale hendelser de selv ikke har vært med på (Principe & Ceci, 2002).

Hvem er fagkyndig?

Harald Schjelderup skriver at «alle som har med bedømmelsen av vidneutsagn å gjøre, bør kjenne resultatene av utsagnsforskningen». Han understreker at spesialkunnskap er særlig nødvendig når det gjelder barn som vitner: «Så vel til betryggende avhøring av barna og til bedømmelse av deres utsagn, kreves der – som det vil fremgå av det foregående – spesiell psykologisk innsikt og erfaring. Savner man den fornødne viden og erfaring, står man i fare ikke alene for uten selv å vite sugestivt å påvirke vidnene, men også for å vurdere utsagnene helt feil» (s. 251). Og annet steds: «Den som her savner psykologisk spesialkunnskap og tror å kunne klare seg med 'sund sans' og populærpsykologisk 'erfaring', står i fare for å begå de mest skjebnesvangre feiltagelser» (s. 247). Han kommenterer en statsadvokats opptreden i en aktuell sak med følgende hjertesukk: «Burde der ikke stilles et visst minimumskrav til statsadvokaters psykologiske kunnskaper?»

Hva slags kunnskap er det Schjelderup viser til? Hva er vitnepsykologisk fagkyndighet og hvem representerer den? Schjelderup identifiserte vitnepsykologi som en egen forskningsdisiplin. Generell psykologi er en viktig bakgrunn, hevdet han, og det var psykologene som hadde den, men det er nødvendig med spesialkunnskap om de vitnepsykologiske forskningsresultater. Han polemiserte mot den alminnelige oppfatning at psykiaterne (legene) hadde kompetanse i denne retning. Med referanse til rettssaker hvor barn er vitner og til en artikkel av Nic Hoel (senere Waal) i Dagbladet, skriver han at det er en ide å oppnevne egne kommisjoner for slike saker, men da må man «sørge for å få virkelig psykologisk sakkyndige, ikke bare medisinske sakkyndige. Den populære misforståelse, at lægene som sådanne er sakkyndige i psykologi innbærer ikke så lite av en fare. Det som kreves i disse saker er barnpsykologisk og vidnepsykologisk innsikt» (s. 252)³. I dag vil vi nok dempe litt

³ Interessen for vitnepsykologi var til stede blant psykologene og psykiaterne på 30-tallet. Sverre L. Nielsen har gjort oss oppmerksom på et møte i Norsk Psykologforening 30. april 1936, håndprotokollert av Åse Gruda Skard: «Til stades var 6 medlemmar og 12 ikke-medlemmar. Formannen (Harald Schjelderup) var sjuk, så nestformannen dr. Richard Eriksen styrte møtet. Program: Foredrag av dr. Johan Scharffenberg: «Til vitneutsagnets psykologi». Ordsifte: Her var desse med: Skard, Halvorsen, Eriksen, Rasmussen, Raknes og foredragsholderen. Etterpå var det kveldsmat». Aner man her et tilsvarende svar til Schjelderups utfall mot legestanden?

betydningen av den generelle psykologiske skoloring, og fremheve den vitnepsykologiske fagkunnskap. Det er mange faglige veier inn i denne kunnskapen. Men forslaget om et kvalitetssikrende tiltak i det vitnepsykologiske arbeidet med barn i straffesaker er for lengst overmodent, selv om vi i dag nok ville satse på fagfellevurderinger av rapporter via Den rettsmedisinske kommisjon.

Schjelderups artikkel inneholder ikke referanser til forskningspublikasjoner, men viser at forfatteren er vel kjent med den internasjonale litteraturen. Den viser dessuten at en på dette tidspunkt oppdatert fagperson kunne foregripe mye av den moderne vitnepsykologi

Schjelderup er utad mest kjent for å representere psykoanalysen i Norge, men i denne sammenhengen henviser han til eksperimentall psykologisk litteratur. Og selv om han maner til varsomhet og advarer mot å «trekke altfor vidtgående slutninger av laboratorieforsøkene», er Schjelderup helt klar på at vitnepsykologien hovedsakelig er en eksperimentall psykologisk disiplin, med basis i forskning i det vi i dag vil kalle kognitiv psykologi, kognitiv utviklingspsykologi og sosialpsykolog. Schjelderup henviser til at det er «i de siste 30–40 år samlet en veldig skatt av fagpsykologisk innsikt».

Psykologene hadde bak seg 100 års forskning på barn som vitner. Ble ikke den internasjonale forsknings-litteraturen lest?

Hva kan vi lære?

De synspunkter Schjelderup fremførte i 1934 er påfallende moderne, og dette var ikke personlige innsikter hos en spesielt begavet enkeltforsker. Schjelderups påstander er begrunnet i empirisk forskning tilgjengelig for alle, i hva han selv betegner som en skatt av fagpsykologisk innsikt oppsamlet gjennom 30 års empirisk forskning. Med mindre endringer og ikledd en moderne kognitiv språkdrakt kunne artikkelen vært skrevet i dag. Ikke på noe punkt kan vi se at de senere års empiriske forskning har vist at Schjelderup tok feil. Riktignok er det empiriske skattkammeret vokst betydelig, undersøkelsene er mer representative og ligger nærmere barnas virkelighet, vi kan med større sikkerhet si noe om hvilke faktorer som skaper feil hukommelse og falsk hukommelse, og hvilke faktorer som får historier på villspor, og vi vet mye mer om barns observasjonsevne og hukommelse på de forskjellige alderstrinn (Melinder & Magnussen, 2003), men Schjelderups generelle poenger er moderne nok. Dette var 60 år før Bjugn-saken eksploderte. Psykologene hadde da bak seg 100 års forskning på barn som vitner (se for eksempel Ceci & Brucks prisbelønte oversiktsartikkel fra 1993), og flere saker med påfallende paralleller til Bjugn-saken hadde fått internasjonal oppmerksomhet. Ble ikke den internasjonale forskningslitteraturen lest?

Vel, gjort er gjort, og spist er spist. Resultatene fra vitnepsykologisk forskning har etter hvert tilsivet norske fagmiljøer, og med de nøkterne og balanserte holdninger til barn som vitner som norske politietterforskere, dommere, psykologer og psykiatere anno 2002 gir uttrykk for (Melinder, Goodman, Eilertsen & Magnussen, 2004), er det litengrunn til å tro at Bjugn-liknende saker vil dukke opp. Det er lite konkret å lære av Schjelderups artikkel nå 70 år etter – alt annet ville vært utrolig – men artikkelen har et par generelle poenger det er verdt å merke seg, også i 2004.

For det første, respekten for spesifikk kunnskap. Schjelderup påpeker at når det handler om arbeid med barn i en vitnepsykologisk sammenheng er ikke generell utdanning i medisin og psykologi tilstrekkelig, det er nødvendig med utviklingspsykologisk kunnskap og kunnskap om vitnepsykologiens – utsagnforskningens – resultater. Dette er et generelt og aktuelt poeng. Psykologutdannelsen er en generalistutdanning, et utgangspunkt for å tilegne seg den

forskningmessige kunnskap og metodiske kompetanse som de forskjellige arbeidsoppgaver krever. Psykologer er ikke i kvalifiserte i vitnepsykologiske spørsmål i kraft av å være psykologer, og kliniske psykologer har ikke dette som normal del av sitt kunnskapsreservoar. Psykologen kan heller ikke bringe med seg inn i vitnepsykologisk arbeide metoder og teknikker som er utviklet for helt andre formål. Alle psykologiske metoder og teknikker er utviklet for bestemte formål og har avgrensede gyldighetsområder. Gyldighetsområdet kan bare fastsettes gjennom forskning, og det er bare metoder som er forskningsmessig og forskriftsmessig validert som bør anvendes i en rettslig sammenheng. Høyesterett i USA har i en avgjørelse fra 1993 fremsatt krav om at ekspertvurderinger ikke bare skal representere faglig konsensus, de skal være basert på kunnskap som er direkte relevant for den foreliggende sak, og ha et vitenskapelig grunnlag i resultater innhentet med pålitelige metoder (Kassin, Tubb, Hosch & Memon, 2001). Høyesterett påla dommere i de føderale rettsinstanser å sørge for at de sakkyndig uttalelser som ble fremlagt i retten tilfredsstilte disse krav, og formulerte enkelte spørsmål som retten bør få besvart: Kan metodene og teoriene som ekspertvitnet (den sakkyndige) legger til grunn, etterprøves? Er metodene og teoriene akseptert gjennom fagfellebedømmelser («peer review»)? Foreligger det målefeil i noen utstrekning? Er teoriene og metodene generelt akseptert innen faget? Det er i henhold til USAs høyesterett ikke tilstrekkelig at det er en konsensus blant tilhengere av spesielle metoder og teorier. Psykologer kan ikke dekke seg bak tradisjoner og skoleretninger, i rettslig sammenheng står en sakkyndig ansvarlige for hele faget, ikke bare et faglig segment. Med så strenge krav ligger nok mange psykologiske instrumenter tynt an. For eksempel har forskningsevaluering av flere metoder som benyttes i klinisk arbeid med barn konkludert med at de ikke har noen verdi i en vitnepsykologisk sammenheng (Melinder & Magnussen, 2003).

For det andre, psykologer må ha en bredspektret kunnskapsorientering. Schjelderup, representant for psykoanalysen og klinisk psykologi, henviser til eksperimentalsykologisk forskning som nødvendig bakgrunnskunnskap for vitnepsykologisk arbeid med barn og voksne. Schjelderup demonstrerer her, og i sin innføringsbok i psykologi (1927 og senere utgaver), en bredde i faglig orientering som er forbilledlig.⁴ Men akkurat på dette punktet ble han knapt et forbilde. Den klassiske eksperimentalsykologi – i dagens taksonomi kognitiv psykologi – ble i mange år ansett som mildest talt lite relevant for praktisk psykologi. Inspirert av det samfunnsvitenskapelige metodekrav om representativitet – forskningssituasjonen skal imitere dagliglivet – hevdet kritikken at resultater innhentet under «sterile», kontrollerte betingelser med kunstig forenklede oppgaver, ikke kunne

⁴ Schjelderup selv var åpenbart ikke så begeistret for å bli for endimensjonalt assosiert med psykoanalysen. Schjelderup hadde bakgrunn i fysikk og filosofi, og tok doktorgraden på en persepsjons-psykologisk studie av simultan kontrast. Hans syn på psykoanalysen later til å ha vært strengt vitenskapelig. I sin selvbiografiske skisse i boken «Psykologi og psykologar i Noreg» (Gruda Skard, 1959) tar han avstand fra «den livsanskuelsespropaganda og sneverhet og sektånd» som preger ukritiske tilhengere og fortsetter: «Jeg har heller aldri vært noen dogmatisk tilhenger av de Freud'ske teorier. Freud åpnet veien til en ny verden av psykologiske erfaringer. Men hans teorier gir selvfølgelig ikke den endelige sannhet. De er som alle andre vitenskapelige teorier underkastet den stadige revisjon som nødvendig må følge med ny og utdypet erfaring» (s. 130). Hans prosjekt, formulert allerede i 1925, var å bygge bro mellom psykoanalysen og den «mer kritiske og forsiktige eksperimentelle psykologi» (s. 126), og han beholdt den eksperimentalsykologiske interessen gjennom hele karrieren: «Mitt ønske er å kunne bruke mest mulig av den jeg ennå har tilbake til å ta igjen noe av det jeg, tvunget av omstendighetene, har vært nødt til å forsømme langt mer enn jeg ønsket: eksperimentelt arbeide og vitenskapelig forfattervirksomhet » (s. 129).

overføres til verden utenfor laboratoriet. Denne kritikken baserer seg både på en grunnleggende misforståelse av poenget med modellforsøk (Magnussen & Overskeid, 1998) og er faktisk feil. Sammenligninger av feltundersøkelser og laboratoriestudier på en rekke områder viser at resultatene ikke bare er kvalitativt sammenfallende, de er ofte også kvantitativt sammenlignbare (Anderson, Lindsay & Bushman, 1999). Innen vitnepsykologisk forskning kjenner vi ikke til at ett eneste veletablert prinsipp fra kontrollerte laboratorietype-studier har blitt motsagt av resultater fra feltstudier, og direkte sammenligninger viser meget stor overensstemmelse (Ihlebak, Löve, Eilertsen & Magnussen, 2003). Slike funn slår beina under kritikken mot laboratorieforskningen for manglende økologisk validitet (samtidig som de svekker kritikken som hardbarka eksperimentallister har rettet mot feltstudier for lav teoretisk validitet). Som Schjelderup (1934) påpekte, er det mye å hente i laboratorieforskning, hvis man leser den korrekt. Men når relevant forskning neglisjeres, og uegnede metoder, prosedyrer og teorier legges til grunn for det faglige arbeidet, kan det gå riktig galt.

Svein Magnussen
 Psykologisk institutt
 Universitetet i Oslo
 Pb 1094, 0317 Oslo
 E-post svein.magnussen@psykologi.uio.no

Referanser

- Anderson, C. A., Lindsay, J. J., & Bushman, B. J. (1999). Research in the psychological laboratory: Truth or triviality. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 3–9.
- Backe-Hansen, E., & Rønbeck, K. (1994a). Kan vi stole på barn som forteller om overgrep? I H. Haugsgjerd (Red.), *Hva skal vi tro? Etter Bjugn-saken* (ss. 26–45). Oslo: Aschehoug.
- Backe-Hansen, E., & Rønbeck, K. (1994b). Forfører psykologiene rettsapparatet? I H. Haugsgjerd (Red.), *Hva skal vi tro? Etter Bjugn-saken* (ss. 65–77). Oslo: Aschehoug.
- Bruck, M., Ceci, S. J., & Hembrooke, H. (2002). The nature of children's true and false narratives. *Developmental Review*, 22, 520–224.
- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403–439.
- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ceci, S. J., & Friedman, R. D. (2001). The suggestibility of children: Scientific research and legal implications. *Cornell Law Review*, 86, 33–108.
- Hageberg, O. (2003). *Svidd sjel. En biografi om Ragnvald Skrede*. Oslo: Det norske samlaget.
- Hagen, M. A. (1997). *Whores of the court. The fraud of psychiatric testimony and the rape of American justice*. New York: Regan.
- Haugsgjerd, H. (Red.). (1994). *Hva skal vi tro? Etter Bjugn-saken*. Oslo: Aschehoug.
- Ihlebak, C., Löve, T., Eilertsen, D. E., & Magnussen, S. (2003). Memory for a staged criminal event witnessed live and on video. *Memory*, 11, 219–327.
- Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., & Memon, A. (2001). On the «general acceptance» of eyewitness research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56, 405–416.

- Koriat, A., Goldsmith, M., & Pansky, A. (2000). Toward a psychology of memory accuracy. *Annual Review of Psychology*, 51, 481–537.
- Kringstad, H. (1997). *Bjugn-formelen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Magnussen, S. (2002). Falsk hukommelse – når vitner husker ting som aldri har hendt. *Lov og Rett*, 40, 191–207.
- Magnussen, S., & Overskeid, G. (1998). Påliteligheten av øyenvitneforklaringer. *Lov og Rett*, 36, 387–419.
- Magnussen, S., & Overskeid, G. (2003). Noen sentrale temaer i vitnepsykologisk forskning – anno 2003. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 40, 188–203.
- Melinder, A., Goodman, G., Eilertsen, D. E., & Magnussen, S. (2004). Beliefs about the child witness. A survey of professionals. *Psychology, Crime and Law*, 10, 247–265.
- Melinder, A., & Magnussen, S. (2003). Barn som vitner: En gjennomgang av nyere forskning. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 40, 204–217.
- Milne, R., & Bull, R. (1999). *Investigative interviewing; Psychology and practice*. Chichester: Wiley.
- Principe, G. F., & Ceci, S. J. (2002). «I saw it with my own ears»: The effects of peer conversations on preschoolers' reports of non-experienced events. *Journal of Experimental Child Psychology*, 83, 1–25.
- Read, J. D., Lindsay, D. S., & Nicholls, T. (1998). The relation between confidence and accuracy in eyewitness identification studies: Is the conclusion changing? I C. P. Thompson, D. J. Herrmann, J. D. Read, D. Bruce, D. G. Payne, & M. P. Toglia (Eds.), *Eyewitness memory. Theoretical and applied perspectives* (ss. 107–130). London: Earlbaum.
- Schacter, D. L. (Ed.). (1995). *Memory distortion. How minds, brains, and societies reconstruct the past*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schacter, D. L. (2001). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Schjelderup, H. (1927). *Psykologi*. Oslo: Gyldendal.
- Schjelderup, H. (1934). Erindringsfeil og vidneprov med særlig henblikk på sedelighetssaker. *Fritt Ord*, 243–252.
- Gruda Skard, Å. (Red.). (1959). *Psykologi og psykologar i Noreg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schooler, J. W., & Eich, E. (2000). Memory for emotional events. I F. Craik & E. Tulving (Eds.), *The Oxford handbook of memory* (ss. 379–392). Oxford: Oxford University Press.
- Sjøberg, R. L. (2000). The catechism effect: Child testimonies during a 17th-century witch panic as related to educational achievement. *Memory*, 8, 65–69.
- Sporer, S. L., Penrod, S., Read, D., & Cutler, B. (1995). Choosing, confidence, and accuracy: A meta-analysis of the confidence-accuracy relation in eyewitness identification studies. *Psychological Bulletin*, 118, 315–327.

